

Fedor Possart beszámolója a számikról

KELEMEN Ivett

Debreceni Egyetem
kelemenivett5@gmail.com

1. Bevezetés

A számi népet, azok nyelvét, kultúráját, pogány hitét és az ahhoz kapcsolódó rítusokat, szent helyeket ismertető leírások többféle célból születtek az idők folyamán.¹

A számik első bemutatása úti leírások, beszámolók formájában valósult meg. A norvég utazó, Hålogalandi Ottar 890-ben közzétett jelentésében szólt a finnek és a bjarmák nyelvének hasonlóságáról, ahol a *finni* név minden bizonnyal a számikra vonatkozhatott (Maticsák 2020: 463).

A középkor vége felé a nyugati utazók figyelme egyre inkább az Orosz Birodalom felé fordult. A felfedezések korában, a 16. századi Anglia mint tengeri nagyhatalom is felismerte az orosz „potenciált”, és 1555-ben, az Orosz Társaság alapítását követően, számos angol hajóflotta indult az orosz birodalom felé. Az angol Stephen Borrough hajóskapitánynak köszönhető például az első (kolta) számi szójegyzék, melyet 1557-es oroszországi expedíciója alatt gyűjtött (Szalóczy 2020). A kisebb, oroszországi finnugor népek és nyelvek ismertetése tovább folytatódott a 17–18. századi felfedezőknek köszönhetően (vö. Nicolaes Witsen beszámolója a mordvin, cseremis, zürjén és vogul nyelvről: Maticsák – Pusztai 2023, ill. a nagy expedíciók eredményei: Maticsák 2016, 2024).

A gazdasági, felfedező célú utazások mellett igazán nagy horderejűnek számítanak azok a kifejezetten tudományos igényű – a világ minden tájáról indított – expedíciók, melyek elsődleges célja az 1769-ben a Nap előtt átvonuló Vénusz megfigyelése volt. Ezek során a résztvevő utazók/tudósok a természettudományos eredmények mellett számos, a finnugrisztika szempont-

¹ A tanulmányban csak a téma szempontjából releváns szakirodalomból emelek ki egy-egy példát, nem célom az összes idevágó anyag ismertetése.

jából is igen értékes és jelentős anyagot tettek közzé. Magyar (és számi vonatkozásban) ehhez a természeti jelenséghez köthető Sajnovics János és Hell Miksa norvégiai utazása, melynek révén a magyar és a számi nyelvek rokonsága (tudományos igényű) igazolást nyert (Maticsák – Kelemen 2021). Ugyanezen korszak kiemelkedő jelentőségű vállalkozása volt a Pétervári Akadémia által indított orenburgi expedíció (1768–1774), melynek finnugor nyelvi anyaga jelen kötet ünnepeltjének mélyreható kutatásait követően ugyancsak elérhető (a mordvin, cseremisz, votják anyagról ld. Maticsák 2024; Georgi számi anyagáról ld. Kelemen 2022).

A 17–18. században a számik lakta országokban (Norvégia, Svédország, Oroszország), megkezdődött a számik keresztény hitre térítése. A messzi északra, a számik közé utazó misszionáriusok ugyancsak lejegyezték tapasztalataikat a számik (elsősorban pogány vallási) életéről. Ezek az írások elsődlegesen az egyház, az államigazgatás felé küldött „helyzetjelentések”² voltak, de több, már objektívabb hangvételű mű is napvilágot látott ebben az időben. Svéd részről ilyen pl. Pehr Högström misszionárius, lelkész *Beskrifning Öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker* [A Svéd Koronához tartozó lappok leírása] (1746) című írása (részletesen ld. később), norvég oldalról pedig a Knud Leem által 1767-ben megjelentetett *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse* [A finmarki lappok leírása, nyelvük, életmódjuk és korábbi bálványimádásuk].

A számikról szóló híradások harmadik csoportját olyan művek alkotják, melyek szerzői nem vállalkoztak éveken át tartó, életveszélyes utazásokra, nem vegyültek a számikkal, vállalva a terepen tapasztalható nehézségeket (vagyis mai szavakkal élve nem végeztek terepmunkát), hanem a már rendelkezésre álló, korábbi szakirodalom alapján állították össze munkájukat, kiegészítve, pontosítva, revideálva azokat.

Egy ilyen nagyobb lélegzetű munka a német Paul Anton Fedor Konstantin Possart 1838-ban publikált írása: *Europa und seine Bewohner. Ein Hand- und Lesebuch für alle Stände. In Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgegeben von Karl Friedrich Vollrath Hoffmann... In acht Bänden, mit drei Karten und mehreren Abbildungen: 8: Die Königreiche Schweden und Norwegen, das Kaiserthum Russland und Königreich Polen, und Freistaat Krakau*. Stuttgart: Literatur-Comptoir 1838. [Európa és lakói. Kézikönyv és olvasókönyv minden társadalmi réteg számára. Több tudóssal közösen publikálva Karl Friedrich Vollrath Hoffmantól ... Nyolc kötetben, három térképpel és számos illusztrációval: 8: A Svéd és Norvég Királyság, az Orosz Cári

² Ezeket ld. https://heimskringla.no/wiki/Samisk_religion_og_mytologi

Birodalom és a Lengyel Királyság, valamint a Krakkói Szabad Állam]. A nyolc kötetből álló könyvsorozat elkészítésében hárman vettek részt. Possart az utolsó, nyolcadik kötetet jegyzi, szerzőtársai pedig a német geográfus, Karl Friedrich Vollrath Hoffmann (?1796–?1842) (1–4., 6–7. kötet) és W. T. A. Zimmermann³ (5. kötet) voltak.

Possart a Svéd Királyságot ismertető fejezetben hosszan kitér a számikra és azok nyelvére is. Minthogy Possart neve (és művei) nem, vagy csak kevésbé ismertek a finnugrisztikában, tanulmányomban bemutatom, vajon Possart milyen számi nyelvi anyagot tett közzé, illetve milyen forrásokkal dolgozhatott írása során.

2. Paul Anton Fedor Konstantin Possart (1808–1860) élete és munkássága

Possart életéről igen keveset tudni. 1808-ban született Züllichauban.⁴ Történész, könyvtáros, prédikátor, tanár. 1856 és 1861 között könyvtáros Bernburg/Saale-ban.⁵ 1860. május 8-án halt meg.

Publikált munkáiból egyértelműen kirajzolódik, hogy tudományos körökben igen aktív volt. Olyan személyekkel levelezett, mint Franz Bopp és Jacob Grimm.⁶ Több nemzetközi, mai napig aktív tudós társaságnak volt rendes vagy levelező tagja, többek között a helsinki Finn Irodalmi Társaságnak (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura).

Alapvetően két témakörben publikált. Országismereti, földrajzi témájú könyvei, tankönyvei (pl. a Szerb hercegség, Lengyelország, Kurland, Észtország és Livónia népeinek, szokásainak bemutatása) mellett grammatikákat is megjelentetett. Perzsa és újjörög nyelvtana után pedig egy, finnugrisztikai szempontból is érdekes (s ez ideig kevésbé ismert) munkája is napvilágot látott: 1840-ben jelent meg *Kleine lappländische Grammatik, mit kurzer Vergleichung der finnischen Mundarten* [Kis lapp nyelvtan, a finn nyelvjárások rövid összehasonlításával] című írása.

³ Carl Gottfried Wilhelm (1797–1864) író, aki szerzői álnévként használta a Zimmermann nevet, amely felesége lánykori neve volt.

⁴ Ma a Nyugat-Lengyelországban található Sulechów település.

⁵ Bernburg a Saale-folyó mellett található németországi város.

⁶ A berlini Humboldt Egyetemen található Bopp Possartnak írt levele, amelyben megköszöni a neki küldött perzsa grammatikát. E könyv ajánlásából pedig az is kiderül, hogy baráti kapcsolatban álltak, Bopp megszólítása ugyanis: „Seinem wehrten Freunde” [kedves barátjának...]. Possart Grimmnek címzett levele digitálisan is elérhető: <https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN1771964774>

3. Possart számi nyelvi anyaga⁷

Possart könyvének előszavából kiderül, hogy Svédország (és Norvégia) leírásának az a célja, hogy ezen országok iránt érdeklődők megismerjék sajátosságait. Míg ugyanis a déli országokról számos könyv áll rendelkezésre, addig az északiakról lényegesen kevesebb a tudósítás, jóllehet Svédország és Norvégia elhelyezkedése és történelme miatt is különleges figyelmet érdemelne. Nemcsak politikai, hanem földrajzi leírást is közöl, mivel a Skandináv-félsziget ismertetése is hiányzik Németországban, illetve amit a meglévő földrajzi kézikönyvek írnak, azok részben hiányosak, a nevek helyesírásának tekintetében pedig „roppant helytelenek”.

A felhasznált „szakirodalom” meglehetősen szegényes, a bevezetőben csupán két művet említ:

- 1) Johan Henrik Schröder:⁸ *De Christianismi in Lapponia per Regum Sveciae Consilia Profectibus* [Kereszténység Lappföldön a svéd királyok tervei szerint]. Excudebant regia Academiae typographi, Upsaliae, 1836.
- 2) Johan Henrik Schröder: *De Paroecia Kärna in Ostrogothia* [Az östergötlandi Kärne plébániájáról]. Excudebant regia Academiae typographi, Upsaliae, 1836.

Possart a szokásoknak megfelelően a számik néprajzi leírásával⁹ kezdi az ismertetését az alábbiak szerint (vö. Possart 1838: 58–70): 1. Külső megjelenés, Életmód, A számik három csoportja: hegyi, halászó, koldus (ez utóbbiakról ld. Lars-Gunnar Larsson (2018), ismertette Keresztes 2018: 323–329), Ruházat, Lakhely, Étkezés, Gazdálkodás, Réntartás, Nyelv, Szokások.

Az egyes témakörök bemutatása közben, a német szövegben elszórtan megjelennek számi szavak, melyek jól körülhatárolható szemantikai csoportokba sorolhatók.

E csoportok közül csak a hónapok, illetve a hetek megnevezését ismertettem részletesen: bemutatom a szavak szótári adatolását (ehhez a 2015-ben modernizált Lindahl – Öhrling (LÖ) szótárt¹⁰ használtam), etimológiáját, illetve az adatokat tartalmazó possarti szövegrészt is közreadom magyar fordítással. A többi szócsoporthoz csak felsorolom az adatokat.

⁷ A teljes számi nyelvi anyag részletesebb elemzésétől most eltekintek, egyrészt terjedelmi okok miatt, másrészt mivel – mint az a későbbiek folyamán kiderül – azok közvetlen átvételek korábbi számi témájú munkákból.

⁸ Johan Henrik Schröder (1791–1857) svéd régész, könyvtáros, bibliográfus.

⁹ A néprajzi leírás ismertetése sem témája jelen írásnak.

¹⁰ https://www.raamesuene.se/Lexicon_lapponicum_20160330.pdf

3. A számi példák szemantikai csoportjai

1) Önelnevezés, országnév (3)

Sami 'számi'; *Samilanda* / *Sabmienlandti* / *Sameednan* 'Számiföld'.

2) Emberek (3)

Suogmon-oiwe 'násznagy', *Maka* 'sógor (egy lánytestvér férje)', *Sville* 'sógor, aki feleségének két testvére van'.

3) Állatok (9)

Rének: *Miesi* 'egy éves rén', *Warek* 'két éves rén', *Wovuiro* '3 éves rén', *Gotas* '4 éves rén', *Makan* '5 éves rén'¹¹, *Goistus* '6 éves rén', *Namalapo* '7 éves rén'. **Egyéb állatok:** *Majek* 'hód', *Wadnem* 'hód'.

4) Tárgyak (15)

Rénszarvasszán (és az ahhoz kapcsolódó eszközök): *Keres* ~ *Kumiskén* (*Kumbersken*) ~ *Pulke* 'szán', *Raktet* ~ *Wuotaraipe* 'húzópánt (nyakpánt-hoz rögzített pántok, melyek a rén hasa alatt vannak előre vezetve)'.

Természeti tárgyak: *Aito* 'az az út, melyet az ember akkor tesz meg, mikor szálláshelyet változtat', *Balhka* 'nyári ösvény', *Besse* 'fészek (a fán)', *Daela* 'egy régi, hófödte út', *Rati* 'téli ösvény', *Wonde* 'fészek (a földön)', *Geino* 'út'.

Egyéb tárgyak: *Kuxa* 'csésze', *Walmar* 'szövet'.

5) Égtájak (4)

Nuorta 'észak', *Alas* 'nyugat', *Orjas* 'dél', *Luli* / *Luksa* 'kelet'.

6) Istenek (3)

Jubmel 'a legfőbb isten', *Perkel* 'alvilági istenek egyike, a gonosz szellemek vezetője', *Saracka* 'a lányok és a nők oltalmazója születésüktől halálukig'.

7) Időszámítás – a hónapok megnevezései

Den ersten Januar nennen die Lappen **Odde peiwe**, *weit sie alsdann ein neues Jahr anfangen*; *der Februar heißt* **Kuowa manno**, *weil der Winter alsdann am heftigen ist*; *März* **Njuktja**, *weil die Schwäne sich zu der Zeit schon lassen*; *der April wird* **Worakis** *genannt, weil alsdann die Krähen anfangen sich sehen zu lassen*; *der Mai* **Tsombos**, *weil da die Kröten und Frösche hervorkommen, die ihrer Meinung nach vom Himmel fallen*;

¹¹ Possart felcserélte a jelentéseket: a *makan* a hatéves rént jelöli, míg az ötéves rén neve a *goistus*.

der Juni heißt **Morbmes**, weil alsdann ihre Rennthiere kalben; (in einigen Gegenden heißt dieser Monat auch **Salgit**); der Juli heißt **Petje**, weil alsdann die Fichten und andere Bäume rinnen; der August wird **Snelkja** genannt, weil die Rennthiere schlecht werden, und ihnen die Haare ausfallen; September heißt **Parke**¹², weil die Rennthiere alsdann neue Haare bekommen; October **Rakat**, weil die Rennthiere alsdann an der Brunst leiden; November **Galko**,¹³ weil die Rennthiere alsdann aufgehört haben zu laufen, aber umher gehen und grunzen; der December heißt **Passatis manno**, oder der heilige Monat; er wird auch **Jaulo manno** wegen des darin fallenden Weihnachtsfestes, im Schwedischen Jul, genannt (Possart 1838: 65). [A lappok a január elsejét **Odda peiwe**-nak hívják, mert akkor új évet kezdenek, a február **Kuowa manno**, mert ilyenkor legrosszabb a tél, március **Njuktja**, mert akkor láthatók a hattyúk, **Worakis**-t áprilisnak hívják, mert ekkor kezdenek megjelenni a varjak, a május **Tsombos**, mert akkor jönnek elő a békák, varangyok, melyek szerintük az égből hullanak. Június **Morbmes**, mert a rénszarvasok borjadzanak (egyres területeken **Salgit**). A július **Petje**, mert a lucfenyők és más fák akkor sarjadnak, augusztus **Snelkja**, mert a rének megbetegszenek és kihullik a szőrük. A szeptember **Parke**, mert ekkor kapnak új szőrt, október **Rakat**, mert a rének ekkor szenvednek az ivarzástól, **Galko**, november, mert a rén abbahagyta a futást, de körbejárkál és morog, december **Passatis manno**, vagyis szent hónap, **Jaulo manno**-nak is nevezik a karácsonyi ünnepek miatt, amit svédül **Jul**-nak hívnak.]

- **odde peiwe** 'január = első nap' (*åddå mano* LÖ 245). Tulajdonképpen az újév első napjának hónapja: *odde* 'első' + *peiwe* 'nap' (Wiklund 1897: 6, 10, Kulonen et al. 2005: 223).
- **kuowa manno** 'február = ? hó hónap' (*kuowa, kuowa mano* LÖ 170). A *guovva* szó etimológiája bizonytalan. A legvalószínűbb, hogy az ónorvég *gói* szóval hozható összefüggésbe, melyet a norvégok korábban a február hónapra is használtak (vö. *göjemånaden*): *kuowa* < ónorvég *gói* 'hó' + *mano* 'hónap' < ónorv. *mānō* ~ sv. *månad*, norv. *måned*, izl. *mánuði* (Qvigstad 1893: 184, Wiklund 1897: 6, 10, Kulonen et al. 2005: 223).
- **njuktja** 'március = hattyú hava' (*njuktja, njuktja mano* LÖ 288). A téli hideg elől délebbre vándorló hattyúk (*njuktja* 'hattyú') márciusban érkeznek vissza (Wiklund 1897: 6, 10, Kulonen et al. 2005: 223).
- **worakis** 'április = varjú hava' (*wuoratjes / wuoratjis, wuorajis manno* LÖ 559), vö. *wuoratjes / wuoratjis* 'varjú' – a varjak megjelenésének hónapja (Wiklund 1897: 6, 10, Kulonen et al. 2005: 223).
- **tsobmos** 'május = béka hava' (*tsuobbo / tsuobbots* (dim.) LÖ 499). A *tsuobbo/tsuobbots* 'béka, kis béka' esetén pontosan nem tisztázott a névadás motivációja, lehetséges, hogy a békák ívásának idejére utal a megnevezés (Wiklund 1897: 6, 10).

¹² Högströmnél *Porke*.

¹³ Högströmnél *Galko*.

- **morbmes** 'június = borjú hónap' (*mårme* LÖ 269). A *morbmes* (*mårme* 'borjú, tkp. lócsikó') a rének ellésének időszakára utal. Az ellés május elején kezdődik, a közepén a legjellemzőbb, de előfordulhat júniusban, sőt még augusztusban is (Wiklund 1897: 6, 10, Falk 2013: 46).
- **salgit** 'június = zsír hónap' (*salg* 'zsír'). Ez feltehetőleg arra utal, hogy ebben az időszakban a rének a már elolvadt hó alatt hozzáférnek a mohákhoz, zuzmókhoz, és hízni kezdenek (Wiklund 1897: 6, 10).
- **petje** 'július = fenyő hónap' (*petse* LÖ 323). Ez a névadás talán arra utalhat, hogy ekkoriban a fenyők törzsein ék alakú bemetszést ejtve nyerhető ki a fenyőgyanta (Wiklund 1897: 6, 11).
- **snelkja** 'augusztus = szőrtelen hónap' (*snjiltja* LÖ 423). A rének nyáron (július-augusztus fordulóján) a melegben levedlik bundájukat (Wiklund 1897: 6, 11), vélhetően erre a jelenségre utal a hónap megnevezése (*snjiltja* 'szőrtelen').
- **porke** 'szeptember = vastag bundájú hónap' (*pårga* LÖ 350). A rénszarvas szőre télre vastagabbra és simára nő (vö. É *borgadit* 'vedlik; rénborjú az új, rövid szőrű prémjét növeszti (összel)' (Falk 2013: 82). Érdekes, hogy a LÖ-ben a *pårga* 'nagyon vastag, telt szőrű' jelentése mellett az 'augusztus' jelentés olvasható (Wiklund 1897: 7, 11, Kulonen et al. 2005: 224).
- **rakat** 'október = a párzás hónapja' (*rakad, rakad mano* 'szeptember' LÖ 370). A *rakad, rakad mano* 'a rének ivarzásának ideje'. A réntartás fontos időszaka a szeptember 23. és október 15. közé eső párzási időszak (Falk 2013: 42, Kulonen et al. 2005: 224). A LÖ-ben a 'szeptember' jelentés szerepel.
- **galko** 'november = a kimerült rén hónapja' (*kålko, kålko mano* LÖ 179). A hónap megnevezése a párzástól kimerült bika (*kålko*) nevét tartalmazza. A párzás idején a bikák nagy fizikai tehernek vannak kitéve: egyáltalán nem alszanak és többször is meg kell küzdeniük egymással. Ennek következménye, hogy lefognak, legyengülnek és fáradalmaikat félrevonulva, magányosan pihenik ki (Wiklund 1897: 7, 11; Kulonen et al. 2005: 224; Falk 2013: 42–43).
- **passatis manno** 'december = szent hónap' (*passé* LÖ 316). A 'szent' jelentésű szó az összes számi nyelvben megvan (vö. D *biisie*, U *bissee*, P *passie*, L *passē*, É *bässe*, I *pase*, Ko *pāā'ss*, Ki *pā'ss*; Lehtiranta 2001: 96–97), illetve a balti finn nyelvekben is megtalálható (vö. finn *pyhä*, karj. *pyhä*, vepsze *pyhä*, vót *pyhä*, észt *pyha*, liv *pivā*; SSA 2: 449). A számi alakokból egy összjámi **pese* 'szent' szó rekonstruálható. Az utótagot ld. fentebb. A november megnevezésére is használatos, ld. Wiklund 1897: 11–12.

– *jaulo manno* 'december = karácsony hava' (*joula mano* LÖ 94). A karácsony a keresztény népek életében központi fontosságú, Jézus születésének ünnepe. A hónap megnevezése ehhez az ünnephez kötődik, akárcsak több finnugor nyelvben: pl. fi. *joulukuu*, észt *jõulukuu*, magy. *karácsony hava* (népies forma). Ez a szó skandináv eredetű (< ónorr. *jól, júl*; norv. *jøl, júl* 'karácsony', Qvigstad 1893: 203–204), amely a finn nyelven (*joulu*) keresztül kerülhetett a számiba (SSA 1: 243). Az utótagot ld. fentebb.

A számi hónapok megnevezései a természet éves körforgásával, az állatok (különösképpen a rének) és növények életritmusával kapcsolatos eseményekhez kötődnek. A Possarnál bemutatott hónapnevek az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- 1) Kereszténységhez kapcsolódó megnevezések (2): *jaulo manno* 'karácsony hava', *passatis manno* 'szent hónap'.
- 2) A réntartáshoz kapcsolódó megnevezés (6): *galko* 'a kimerült rén hónapja', *morbmes* 'borjú hónap', *porke* 'vastag bundájú hónap', *rakat* 'a párzás hónapja', *salgit* 'zsír hónap', *snelkja* 'szőrtelen hónap'.
- 3) Az állatvilág (nem rén) egyéb megnevezései (3): *njuktja* 'hattyú hava', *tsobmos* 'béka hava', *worakis* 'varjú hava'.
- 4) A növényvilág „megjelenése” (1): *petje* 'fenyő hónap'.
- 5) Természeti jelenségekhez kapcsolódó megnevezés (1): *kuowa manno* 'hó hónap'.

A régi számi naptár 13 hónapot különböztetett meg, mely az újholdtól (É *mánnočalbmi* 'holdszem') a következő újholdig tartott. Egy hónap 28 napos volt. A 12 hónapos év akkor kezdett elterjedni a számik között, amikor más, szomszédos népek kezdtek betelepülni a számik lakta területekre, és a kereszténység is megérkezett Számiföldre (Kulonen et al. 2005: 223). Ezért összevetve egyes hónap-megnevezéseket az tapasztalható, hogy abban jelentős eltérések lehetnek, vagyis ugyanaz a név más-más hónap jelölésére is használatos lehet(ett) (vö. *porke* 'augusztus ~ szeptember', *passatis manno* 'november ~ december').¹⁴

¹⁴ A keleti számi hónapnevekről részletesen ld. Kókai 2015.

8. Időszámítás – a hetek megnevezése¹⁵

Die Wochenzahl fangen die Lappen mit dem neuen Jahre an, die erste Woche nennen sie **Kautsad** oder **Kaktsad perive** (den achten Tag), die Epiphaniien-Woche nennen sie **Loppatiewacko**. Die folgenden Wochen, als **Nutti** oder **Knutti-wacko**, **Heinrik-wacko**, **Paval-wacko**, **Kintal-wacko** u. s. w., sind ihrem Namen nach aus dem schwedischen Kalender entlehnt, bis **Suwija** oder die Sommernächte. Sonst haben alle Wochen ihre Nahmen, ausgenommen eine nach der Walpurgis-Woche, die deshalb auch **nammatu-wacko**, die namenlose Woche genannt wird. Darauf folget **Eirik**, **Urbanus**, **Henrik**, **Eskil**, **Mitsammar** und **Petar-wacko** u. s. w. (Possart 1838: 66). [A hetek neveit az újévvvel kezdik. Az első hét a *Kautsad* vagy *Kaktsad perive* ('a nyolcadik nap'), a vízkereszt hetét *Loppatiewacko*-nak nevezik. A következő hetek, mint a *Nutti* vagy *Knutti-wacko*, *Heinric-wacko*, *Paval-wacko*, *Kinal-wacko* stb. nevei a svéd naptárból lettek kölcsönözve, *Suwijá*-ig vagy a nyári éjszakákig. Különben minden hétnek megvan a neve, kivéve a *Walpurgis* hetét, amit *nammatu-wackonak* 'név nélküli hétnek' neveznek. Ezt követi *Eirik*, *Urbanus*, *Henrik*, *Eskil*, *Mitsammar* és *Petar-wacko* stb.]

- jan. 1–7. – *Kautsad*, *Kaktsad perive*¹⁶ 'az év első hete, tkp. a nyolcadik nap';
 – *Loppatiewacko*¹⁷ 'vízkereszt hete' (< *lāppas* / *lāppates* < finn *loppiainen* 'vízkereszt', SSA 2: 93) + *wacko* 'hét' (< ónorv., norv. *vika*, sv. *vecka* (Qvigstad 1893: 340). Január 6. vízkereszt napja, az adott hét elnevezése tehát a keresztény ünnep alapján történt.
- jan. 8–14. – *Nutti* vagy *Knutti-wacko* 'Knud-hete' (< jan. 13. Knut napja);
- jan. 15–21. – *Heinric-wacko* 'Henrik-hete' (< jan. 19. Henrik napja);
- jan. 22–28. – *Paval-wacko* 'Pál-hete' (< jan. 25. Pál napja);
- jan. 29–febr. 4. – *Kintal-wacko* 'gyertyagyújtás hete' (~ fi. *kynttilä* < ónorv. *kyndill* ~ norv. *kyndel* 'fény, gyertya', Qvigstad 1893: 170). Február 2. Gyertyaszentelő Boldogasszony napja, ez a keresztény ünnep a névadás motivációja.¹⁸

¹⁵ A számi napneveket ld. Maticsák 2006: 134–136.

¹⁶ Felesleges *r*, elütés.

¹⁷ Högströmnél *Loppatie-wacko*.

¹⁸ Vö. észt *küünlakuu*, *küünlapäevadkuu*, szetu *küündlekuu*, *küündlekuu* 'a gyertya hava = február', vö. finn *kynttilänpäivä* 'a gyertya napja' (Kormos 2024: 136–137).

- ápr. 9–15. – *Suwija* 'nyári éjszakák hete' (< fi. *suvi* 'nyár', SSA 3: 228).
 máj. 14–20. – *nammatus-wacko* 'név nélküli hét' < *nammates* 'név nélküli';
 máj. 21–27. – *Eirik* 'Erik hete' (< máj. 30. Eirik napja)
 máj. 28–jún. 3. – *Urbanus* 'Orbán hete' (< máj. 25. Orbán napja). Felcserélődhetett az előtte lévő Eirik hetével.
 jún. 4–10. – *Henrik* 'Henrik hete'. Itt is felcserélődtek a napok, mivel Henrik napja a régi svéd naptár szerint jún. 18-án volt, míg az ezt követő Eskil jún. 12-én.
 jún. 11–17. – *Eskil* 'Eskil hete' (< jún. 12. Eskil napja);
 jún. 18–24. – *Mitsammar* 'Szent Iván éj hete' (tkp. a nyári napforduló) < sv. *midsommar*);
 jún. 25–júl. 1. – *Petar-wacko* 'Szt. Péter hete' (Wiklund 1897: 18).

Hogy a számik mennyire ismerték a hét (D *våhkoe*; L *vahkko*; P *vahkov*; É *vahkku*; I *okko*) fogalmát, mielőtt kapcsolatba kerültek a skandináv népekkel, azt nem tudni, viszont az biztos, hogy igen nagy érdeklődést tanúsítottak iránta, olyannyira, hogy az év különböző heteire is volt saját megnevezésük. Ezek közül már csak meglehetősen kevés maradt fenn, és nagy részük szorosan kapcsolódik a keresztény ünnepekhez. Ennek oka abban keresendő, hogy heti istentiszteletek bevezetése után a heteket kijelölő naptárak használata vált szükségessé.¹⁹ A Possart által ismertetett hétnevek az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- 1) Keresztény ünnepek: *Loppatiewacko* 'vízkereszt hete', *Kintal-wacko* 'gyertyagyújtás hete'.
- 2) Szentek napjai: *Eirik*, *Eskil*, *Henrik*, *Heinric-wacko*, *Knutti-wacko*, *Paval-wacko*, *Petar-wacko*, *Urbanus*.
- 3) Idő, a természet körforgása: *Kautsad*, *Kaktsad perive* 'az év első hete', *Mitsammar* 'a nyári napforduló', *Suwija* 'nyári éjszakák hete'.
- 4) Egyéb: *nammatus-wacko* 'név nélküli hét'.

4. Egy számi nyelvmutatvány

Possart számi nyelvet bemutató egységének valódi újszerűsége a Zsoltárok könyve 3. fejezetének, Dávid zsoltárának számi nyelvű közlése, amelynek forrását egyelőre nem sikerült azonosítanom. A szöveget saját fordítással teszem közzé, de annak részletes elemzése nem tárgya jelen tanulmánynak.

¹⁹ <https://www.laits.utexas.edu/sami/dieda/anthro/concept-time.htm>

1. *Ach Herra, mantied lie muun wischolaitze nau ednek, ja nau modde wallien muun wuosta.* 'Uram! Mennyire sokan vannak ellenségeim, és sokan vannak ellenem!'
2. *Mäddes jätte muun sielust: Sodn ij adna wäcke Jubmele ludm, Sela.* 'Sokan mondják az én lelkemről: Nincs neki segítsége Istennél, Szela.'²⁰
3. *Wall todn Herra lie warjo muun autest, ja tat jocko muun awoi puhta, ja muun oiwe, pajas torjo.* 'De te, Uram fegyver/pajzs vagy előttem, és az, aki az én dicsőségem, és aki az én fejemet felemeli.'
4. *Modn zuorwom Herra quoiku muun kajanesin: Tie cuulla sodn muun suun Ailis waarest, Sela.* 'Hangosan kiáltok Uram, az én hangommal: akkor ő meghallgat engem az ő szent hegyéről, Szela.'
5. *Modn wellaham ja addham ja kotzam pajas: Juht Herra pajas pohta muun.* 'Lefekszem, és elalszom, és felébredek: mert az Úr felhoz (felemel) engem.'
6. *Ijnt modn palla modde suette tusen vlmuitzistm²¹ tagh cutti, pirrha-kardin muun.* 'Nem félek a sok száz ezernyi embertől sem, akik köröskörül bekerítenek engem.'
7. *Pajas-zioidsol Herra, ja wäcket muun, muun Jubmel; Juht todn hoiwa nierat caick muun wischolaitzit, ja todn rasiatouczi tain Jubmalletosi²² panit.* 'Kelj fel, Uram, és segits engem, én Istenem, mert te minden ellenségem arcát megütöd, és kitöröd a gonoszok fogait.'
8. *Herran ludni kaudna olmai wäcke, ja tuun puorristsiudnelus pajel tuun almuitzit.* Sela. 'Az Úrnál van (található) az emberek segítsége, legyen a te népeden a te áldásod. Szela.' (Possart 1838: 70).

5. Possart forrásai

A számik leírása és nyelvi anyagának példái alapján Possart végső forrása Pehr Högström:²³ *Beschreibung des der Krone Schweden gehörenden Lapplandes nebst Arwid Ehrenmals Reise durch West-Nordland nach der Lappmark Aseble, und einer bei solcher Gelegenheit entworfenen geografischen Charte* [A Svéd Koronához tartozó Lappföld leírása, Arwid Ehrenmal utazása alapján Nyugat-Nordlandon keresztül a lappföldi Aseblébe, valamint egy ebből az alkalomból készített földrajzi térkép] (Verleges Gabriel Chris-

²⁰ *Szela* jelentése talán 'szünet, hallgatás'. Nem egészen világos jelentésű fogalom, 71 alkalommal fordul elő a zsoltárokból. Valószínűleg az énekeseknek vagy zenészeknek szóló utasítás (a magyar fordításokból kihagyták), vö. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-bibliai-nevek-es-fogalmak-lexikona-C7907/>.

²¹ Helyesen *olmuitzist* 'emberektől'.

²² Helyesen *jubmalletosi*.

²³ Pehr Högström (1714–1784) svéd lelkész, misszionárius.

tian Kothe, 1748) című munkája lehetett (vö. 70–76. oldal). Bizonyos adatok helyesírása (ld. rének megnevezése) azonban eltér Högströmétől, így feltételezhetően egyéb művekkel is dolgozott.

A nyelvet bemutató fejezetének végén Possart egy lábjegyzetben jelzi, hogy akik a számi nyelven írt írásokat szeretnék megismerni, azoknak Friedrich Wilhelm von Schubert²⁴ *Reise durch Schweden, Norwegen, Lappland, Finnland und Ingermannland in den Jahren 1817, 1818, und 1820. Zweiter Band: Reise durch das nördliche Schweden und Lappland* [Utazás Svédországon, Norvégián, Lappföldön, Finnországon és Ingermanlandon keresztül 1817-ben, 1818-ban és 1820-ban. Második kötet: Utazás Észak-Svédországon és Lappföldön keresztül] (Leipzig 1823) című munkáját ajánlja (vö. 248–252. oldal). Itt Tornaеus *Manuale Lapponicum*-jától a Lindahl–Öhrling szótáráig ismerteti a publikált számi nyelvű munkákat.

Noha a számik ismertetése csupán egy fejezet Svédország néprajzi-földrajzi leírásának, Possart figyelmét mégis felkeltette a számi nyelv, olyannyira, hogy két évvel később megjelentette számi nyelvtanát is (ld. fentebb).

Irodalom

FALK NÓRA 2013: A réntartás terminológiája az északi lappban. Doktori értekezés.

https://real-phd.mtak.hu/220/1/Falk%20N%C3%B3ra_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf.

HÖGSTRÖM, PEHR 1747: Beskrifning Öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker. Tryckt med Lars Salvii egen kostnad, Stockholm. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/69497/001.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

HÖGSTRÖM, PEHR 1748: Beschreibung des der Crone Schweden gehörenden Lapplandes. Berlegts Gabriel Christian Rothe, Copenhagen und Leipzig.

ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.): Suomen sanojen alkuperä 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000. = SSA

KELEMEN, IVETT 2022: Saami god names in Johann Gottlieb Georgi's ethnographical description. *Folia Uralic Debreceniensia* 29: 67–82.

KERESZTES LÁSZLÓ 2018: Lars-Gunnar Larsson: Per Holmberger och sockenlapparnas språk. [Ismertetés.] *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 323–329.

KÓKAI KRISZTINA 2015: Orosz hatás a keleti számi (lapp) hónapnevekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 123–140.

²⁴ Friedrich Wilhelm von Schubert (1788–1856) német teológus, pap.

- KORMOS ERIK 2024: A dél-észt (võru, szetu és mulgi) hónapnevek. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XII. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2024.* 133–146.
- KULONEN, ULLA-MAIJA – SEURUJÄRVI-KARI, IRJA – PULKKINEN, RISTO 2005: *The Saami. A cultural encyclopedia.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 925. Helsinki.
- LARSSON, LARS-GUNNAR 2018: *Per Holmberger och sockenlapparnas språk.* Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis. Vol. LII. Uppsala Universitet, Uppsala.
- LEEM, KNUD 1767: *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse.* Kiøbenhavn.
- LINDAHL, ERIK – ÖHRLING, JOHAN 1780: *Lexicon lapponicum: cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico, auctum grammatica lapponica.* Typis Joh. Georg. Lane, Holmiae. (2015-ben digitalizált, modernizált verziója: <https://saamilinguistics.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/05/leem1767.pdf>) = LÖ
- MATICSÁK SÁNDOR 2006: *Vándorló napok. A hét napjainak elnevezése az európai nyelvekben.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MATICSÁK SÁNDOR 2016: *Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer 18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MATICSÁK SÁNDOR 2020: *A magyar nyelv eredete és rokonsága.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- MATICSÁK SÁNDOR 2024: *Megtalált szavak. Az orenburgi expedíció (1768–1774) Volga–Káma-vidéki finnugor anyaga.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MATICSÁK SÁNDOR – KELEMEN IVETT 2021: *Csillagászat és nyelvészet.* Debreceni Szemle 29: 399–413.
- MATICSÁK SÁNDOR – PUSZTAI GÁBOR 2023: *Egy holland polihisztor, Nicolaes Witsen (1641–1717). Történeti Tanulmányok 31/1: 59–72.*
- POSSART, P. A. F. K. 1838: *Europa und seine Bewohner. Ein Hand- und Lesebuch für alle Stände. In Verbindung mit mehren Gelehrten herausgegeben von Karl Friedrich Vollrath Hoffmann...* In acht Bänden, mit drei Karten und mehren Abbildungen: 8: *Die Königreiche Schweden und Norwegen, das Kaiserthum Russland und Königreich Polen, und Freistaat Krakau.* Literatur-Comptoir, Stuttgart.
<https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11095176?page=82,83&q=raktet>
- POSSART, P. A. F. K. 1840: *Kleine lappländische Grammatik, mit kurzer Vergleichung der finnischen Mundarten.* Verlag der J. F. Gast'schen Buchhandlung, Stuttgart.
<https://saamilinguistics.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/05/possart1840.pdf>
- QVIGSTAD, J. K. 1893: *Nordische Lehnwörter im Lappischen.* Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandler. No.1.
- SCHRÖDER, JOHAN HENRIK 1836a: *De Christianismi in Lapponia per Regum Sveciae Consilia Profectibus. Excudebant regiæ Academiae typographi, Upsaliae.*

- SCHRÖDER, JOHAN HENRIK 1836b: De Paroecia Kärna in Ostrogothia. Excudebant regia Academiae typographi, Upsaliae.
- SCHUBERT, WILHELM V. 1823: Reise durch Schweden, Norwegen, Lappland, Finnland und Ingermannland in den Jahren 1817, 1818, und 1820. Zweiter Band: Reise durch das nördliche Schweden und Lappland. Leipzig.
- SZALÓCZY BETTINA 2020: Egy korai számi nyelvemlék: Stephen Borrough szójegyzéke. *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 249–282.
- TORNÆUS, J. J. 1648: Manuale Lapponicum. Stockholm.
<https://s1.doria.fi/pk1/lapponicum/pdf/index.html>
- WIKLUND, K. B. 1897: Om lapparnes tideräkning. In: Meddelanden: 1895 och 1896, Samfundet för Nordiska museets främjande, Stockholm. 3–27.
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1233234/FULLTEXT01.pdf>

Internetes források

- https://heimskringla.no/wiki/Samisk_religion_og_mytologi
- <https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN1771964774>
- <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-bibliai-nevek-es-fogalmak-lexikona-C7907>
https://www.raamesuene.se/Lexicon_lapponicum_20160330.pdf
- <https://www.laits.utexas.edu/sami/dieda/anthro/concept-time.htm>

*

Fedor Possart's report on the Saami people

Paul Anton Fedor Konstantin Possart (1808–1860), in his work (*Die Königreiche Schweden und Norwegen, das Kaiserthum Russland und Königreich Polen, und Freistaat Krakau*. 1838), gives a long account of the Saami people and language in his chapter on the Kingdom of Sweden. In this German-language work, he notes several Saami words describing the Saami, which are, in my study, classified into different semantic groups (endonym; country names; people; animals; objects; directions; gods; names of months, names of weeks). At the end of the Saami chapter, Possart presents the 3rd Psalm of David in the Book of Psalms in Saami, which I also add in Hungarian.

Keywords: Fedor Possart, Kingdom of Sweden, Saami (Lapp) words, translation of a Psalm of David

IVETT KELEMEN